ЧАСТИНА ПЕРША. ХЛОПЧИК З РУЧКОЮ

Діти дивний народ, вони сняться і ввижаються. Перед Різдвом я зустрічав на вулиці, на відомому розі, одного хлопчика, не більше семи років. У страшний мороз він був одягнений майже по-літньому, але шия у нього була обв'язана якимось мотлохом, – значить його все ж хтось одягав, посилаючи. Він ходив "з рукою"; це технічний термін, значить – просити милостиню. Термін вигадали самі ці хлопчики. Таких, як він, безліч, вони крутяться на дорозі і завивають щось завчене; але цей не завивав і говорив якось невинно і незвично і довірливо дивився мені в очі, – мабуть, лише починав просити. На розпитування мої він повідомив, що у нього сестра, сидить без роботи, хвора; може, і правда, але тільки я дізнався потім, що цих хлопчаків тьма-тьмуща: їх висилають "з ручкою" хоча б в найстрашніший мороз, і якщо нічого не наберуть, то напевно їх чекають побої. Набравши копійок, хлопчик повертається з червоними, закляклими руками в який-небудь підвал, де пиячить якась зграя Халатников, з тих самих, які, "застрайкували на фабриці проти неділі в суботу, повертаються знову на роботу не раніше як в середу ввечері" . Там, в підвалах, пиячать з ними їх голодні і биті дружини, тут же пищать голодні грудні їхні діти. Горілка, і бруд, і розпуста, але головне, горілка. З набраними копійками хлопчиська відразу ж посилають в шинок, і він приносить ще вина. У забаву і йому іноді наллють в рот горілки і регочуть, коли він, з важким диханням, впаде ледь без пам'яті на підлогу,

… І в рот мені горілку погану

Безжально вливав …

Коли він підросте, його скоріше збувають кудись на фабрику, але все, що він заробить, він знову зобов'язаний приносити до Халатников, а ті знову пропивають. Але вже й до фабрики ці діти стають досконалими злочинцями. Вони бродять по місту і знають такі місця в різних підвалах,

в які можна пролізти і де можна переночувати непомітно. Один з них ночував кілька ночей поспіль у одного двірника в якомусь кошику, і той його так і не помічав.

Крадіжка переростає в пристрасть навіть у восьмирічних дітей, іноді навіть без всякої свідомості про злочинність вчинку. Під кінець переносять все – голод, холод, побої, – тільки за одне, за свободу, і тікають від своїх Халатников жебракувати вже для себе. Це дика істота, яка не розуміє іноді нічого, ні де живе, ні якої нації, чи є бог, чи є государ; навіть такі кажуть про них речі, що неймовірно чути, і, одначе, все факти.

ЧАСТИНА ДРУГА. ХЛОПЧИК У ХРИСТА НА ЯЛИНЦІ

Але я романіст, і, здається, одну "історію" сам склав. Чому я пишу: "здається", адже я сам знаю напевно, що склав, але мені все ввижається, що це десь і колись сталося, саме це сталося якраз напередодні Різдва, в якомусь величезному місті і в жахливий мороз.

Ввижається мені, був в підвалі хлопчик, але ще дуже маленький, років шести або навіть менше. Цей хлопчик прокинувся вранці в сирому і холодному підвалі. Одягнений він був у якійсь халатик і тремтів. Дихання його вилітало білою парою, і він, сидячи в кутку на скрині, від нудьги навмисне пускав цей пар з рота і бавився, дивлячись, як він вилітає. Але йому дуже хотілося їсти. Він кілька разів з ранку підходив до нар, де на тонкій, як млинець, підстилці і на якомусь вузлі під головою замість подушки лежала його хвора мати. Як вона тут опинилася? Напевно, приїхала з своїм хлопчиком з чужого міста і раптом захворіла. Господиню забрали ще два дні тому в поліцію; мешканці розбрелися, справа святкова, а залишився один Халатников, який вже цілу добу лежав п'яний, не дочекавшись і свята. В іншому кутку кімнати стогнала від ревматизму якась восьмидесятилітня старенька, що жила колись в няньках, а тепер помирала самотньо, охаючи, бурчачи і бурмочучи на хлопчика, так що він вже став боятися підходити до її кутка близько. Напитися він десь дістав в сінях, але скоринки ніде не

знайшов і раз в десятий вже підходив розбудити свою маму. Моторошно стало йому, нарешті, в темряві: давно вже почався вечір, а вогню не запалювали. Обмацавши обличчя мами, він здивувався, що вона зовсім не рухається і стала така ж холодна, як стіна.

"Дуже вже тут холодно", – подумав він, постояв трохи, несвідомо забувши свою руку на плечі небіжчиці, потім дихнув на свої пальчики, щоб відігріти їх, і раптом, намацав на нарах свій картуз, потихеньку, навпомацки, пішов з підвалу. Він ще б і раніше пішов, та все боявся вгорі, на сходах, великої собаки, яка вила весь день біля сусідських дверей. Але собаки вже не було, і він раптом вийшов на вулицю.

Господи, яке місто! Ніколи ще він не бачив нічого такого. Там, звідки він приїхав, ночами такий чорний морок, один ліхтар на всю вулицю. Дерев'яні низенькі будиночки замикаються віконницями; на вулиці, трохи смеркне – нікого, всі зачиняються по домівках, і тільки завивають цілі зграї собак, сотні і тисячі їх, виють і гавкають всю ніч. Але там було тепло і йому давали їсти, а тут – господи, якби поїсти! І який тут стукіт і грім, яке світло і люди, коні і карети, і мороз, мороз! Мерзлий пар йде від загнаних коней; крізь пухкий сніг дзвенять об каміння підкови, і всі так штовхаються, і, господи, так хочеться поїсти, хоч би шматочок чогось, і так боляче стало раптом пальчикам. Повз пройшов охоронець порядку і відвернувся, щоб не помітити хлопчика.

Ось і знову вулиця, – ох яка широка! Ось тут так розчавлять напевно; як вони всі кричать, біжать і їдуть, а світла-то, світла-то! А це що? Ой, яке велике скло, а за склом кімната, а в кімнаті дерево до стелі; це ялинка, а на ялинці скільки вогнів, скільки золотих папірців і яблук, а кругом тут же лялечки, маленькі конячки; а по кімнаті бігають діти, ошатні, чистенькі, сміються і грають, і їдять, і п'ють щось. Ось ця дівчинка почала з хлопчиком танцювати, яка гарненька дівчинка! Ось і музику, крізь скло чутно. Дивиться хлопчик, дивится, вже й сміється, а у нього болять вже пальчики і на ніжках, а на руках стали зовсім червоні, вже не згинаються і боляче поворухнути. І раптом згадав хлопчик про те, що у нього так болять пальчики, заплакав і побіг далі, і ось знову

бачить він крізь інше скло кімнату, знову там дерева, але на столах пироги, всякі – мигдальні, червоні, жовті, і сидять там чотири багаті барині, а хто прийде, вони тому дають пироги, а відчиняються двері щохвилини, входить до них з вулиці багато панів. Підкрався хлопчик, відчинив раптом двері і ввійшов.

Ух, як на нього закричали і замахали! Одна пані підійшла скоріше і сунула йому в руку копієчку, а сама відчинила йому двері на вулицю. Як він злякався! А копієчка тут же викотилася і задзвеніла по сходинках: не міг він зігнути свої червоні пальчики і притримати її. Вибіг хлопчик і пішов скоріше-скоріше, а куди, сам не знає. Хочеться йому знову заплакати, та вже боїться, і біжить, біжить і на ручки дме. І на душі стає його, раптом так самотньо і моторошно, і раптом, господи! Так що ж це знову таке? Стоять люди натовпом і дивуються: на вікні за склом три ляльки, маленькі, виряджені в червоні і зелені платтячка і зовсім-зовсім як живі! Якийсь дідок сидить і нібито грає на великій скрипці, два інших стоять тут же і грають на маленьких скрипочках, і в такт качають голівками, і один на одного дивляться, і губи у них ворушаться, кажуть, зовсім говорять, – тільки ось через скло не чути. І подумав спершу хлопчик, що вони живі, а як здогадався зовсім, що це лялечки, – раптом розсміявся. Ніколи він не бачив таких лялечок і не знав, що такі є! І плакати-то йому хочеться, але так смішно-смішно. Раптом йому здалося, що був за Ним хтось і схопив за халатик: великий злий хлопчик стояв біля і раптом тріснув його по голові, зірвав картуз, а сам знизу піддав йому ніжкою. Покотився хлопчик додолу, закричав, обімлів він, скочив і бігти-бігти, і раптом забіг сам не знає куди, в підворіття, на чуже подвір'я, – і присів за дровами: "Тут не знайдуть, та й темно".

Присів він і скорчився, а сам віддихатися не може від страху і раптом, зовсім раптом, стало так йому добре: ручки і ніжки раптом перестали боліти і стало так тепло, так тепло, як на печі; ось він весь здригнувся: ах, але ж він був заснув! Як добре тут заснути: "Посиджу тут і піду знову подивитися на лялечок, – подумав хлопчик і посміхнувся, згадавши про них, – зовсім як живі! .." І раптом йому почулося, що над

ним заспівала його мама пісеньку. "Мама, я сплю, ой, як тут спати добре!"

– Підемо до мене на ялинку, хлопчик, – прошепотів над ним раптом тихий голос.

Він подумав було, що це все його мама, але ні, не вона; хто ж це його покликав, він не бачить, але хтось нахилився над ним і обійняв його в темряві, а він простягнув йому руку і … і раптом, – о, яке світло! О, яка ялинка! Та й не ялинка це, він і не бачив ще таких дерев! Де це він тепер: все блищить, все сяє і кругом все лялечки, – але ні, це все хлопчики і дівчатка, тільки такі світлі, всі вони кружляють біля нього, літають, всі вони цілують його, беруть його, несуть з собою, та й сам він летить, і бачить він: дивиться його мама і сміється на нього радісно.

— Мама! Мамо! Ах, як добре тут, мамо! – Кричить їй хлопчик, і знову цілується з дітьми, і хочеться йому розповісти їм скоріше про тих лялечок за склом. – Хто ви, хлопчики? Хто ви, дівчатка? – Запитує він, сміючись і люблячи їх.

– Це "Христова ялинка", – відповідають вони йому. – У Христа завжди в цей день ялинка для маленьких діточок, у яких там немає своєї ялинки … – І дізнався він, що хлопчики ці та дівчатка все були все такі ж, як він, діти, але одні замерзли ще в своїх корзинах, в яких їх підкинули на сходи до дверей петербурзьких чиновників, інші задохлась у чухонок, від виховного будинку на прогодування, треті померли у висохлих грудей своїх матерів, під час самарського голоду, четверті задихнулись в вагонах третього класу від смороду, і всі-то вони тепер тут, всі вони тепер як ангели, всі у Христа, і він сам серед них, і простягає до них руки, і благословляє їх і їх грішних матерів … А матері цих дітей все стоять тут же, в сторонці, і плачуть ; кожна впізнає свого хлопчика або дівчинку, а вони підлітають до них і цілують їх, втирають їм сльози своїми ручками і прохають їх не плакати, бо їм тут так добре …

А внизу на ранок двірники знайшли маленький трупик замерзлого за дровами хлопчика; розшукали і його маму … Та померла ще раніше його; обидва побачилися у господа бога в небі.

І навіщо ж я склав таку історію, так не йде в звичайний розумний щоденник, та ще письменника? А ще обіцяв розповіді переважно про події дійсні! Але ось в тому-то і справа, мені все здається і ввижається, що все це могло статися дійсно, – тобто те, що відбувалося в підвалі і за дровами, а там про ялинку у Христа – вже й не знаю, як вам сказати, чи могло воно статися, чи ні? На те я і романіст, щоб вигадувати.